тільки говорити, а й дихати. Друзі зняли його напівживого з коня і підтримували. Закинувши голову назад, він, оскільки міг випльовував кров, що душила його, і спитав присутніх, чи захопили наші місто. Коли йому відповіли, що місто ще стоїть, а війська стурбовані його лихом, то від душевного хвилювання кров ринула в нього ще дужче».

Важке поранення головнокомандуючого (деякі джерела повідомляють, що пробила не стріла, а куля) викликало у жовнірів певне замішання. І саме у цей час І. Богун, котрий, за словами згаданого вище автора, «завжди з однаковою готовністю йшов назустріч небезпеці і переживав її», вдарив з усією силою в спину нападників. Козаки голосно кричали «за скіфським звичаєм» й частково за татарським : «Аллах акбар». Чого, чого, а появи ворога в тилу ніхто з жовнірів не сподівався. Хтось закричав: «Орда, орда йде разом з Хмельницьким». Спалахнула страхітлива паніка. Як зазначав С. Величко, «Усмерть перелякане польське військо не тільки припинило свій штурм, але, наче ошпарене, покинувши свої вози з усіма достатками й великою здобиччю, побігло від Монастирищ назад до Ковеля…». Утікачі зупинилися й перевели подих лише під Липовцем (понад 50 км від Монастирищ). Звідсіля армія С. Чарнецького почала відступ у напрямі Заслава, залишивши терени козацької України.

Отже, битва за Монастирище завершилася поразкою чисельної польської армії й стала тріумфом української звитяги й блискучих військових здібностей І. Богуна. Ворога було відкинуто з теренів Брацлавщини, що врятувало від загибелі десятки тисяч козаків і посполитих й дозволило Б. Хмельницькому успішно завершити мобілізацію армії.

В.В Газін,
к.і.н., доцент

ЖВАНЕЦЬКА КАМПАНІЯ 1653 Р. ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СТАНОВИЩЕ КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ

У перебігу Української національної революції середини XVII ст. 1653 рік виявився одним з ключових. Тогочасні події, що розгорнулися в ході українсько-польського протистояння, справили вплив на подальший хід національно-визвольних змагань українського народу, визначивши зміст наступних періодів революції.

Однією з визначальних подій 1653 р. стала Жванецька кампанія. Вона хоча й не позначилася якимись кровопролитними баталіями, феєричними перемогами чи гіркими поразками, проте мала значно більші політичні наслідки, які й визначили співвідношення сил на наступні роки.

Отже, яким же було становище ворогуючих сторін (козацька Україна та Польща) на 1653 р. та з чим вони підійшли до Жванця?

Переможний 1652 р., який позначився перемогою української армії над поляками під Батогом в червні місяці. Фактично, після Батога козацька Україна постає як незалежна держава. Проте, до остаточного вирішення завдань, які були поставлені перед керівництвом Війська Запорозького слід було пройти ще доволі важкий шлях, який ставив перед Богданом Хмельницьким та його сподвижниками нові виклики.

Головне з них – визволення від польського панування всіх українських земель та включення їх до складу Української держави Війська Запорозького. Однак Польща, не зважаючи на поразку у 1652 р., залишалася доволі сильним суперником, який не погоджувався на втрату українських земель. Хмельницький розумів, що потенціалу самого Війська Запорозького для цього недостатньо. Кримський хан як союзник був доволі ненадійним. У Бахчисараї сповідували перш за все свої власні інтереси й були не зацікавлені в остаточній поразці Варшави. Саме цим можна пояснити дії хана у вирішальні моменти Зборівської чи Берестецької битв.

Тому Хмельницький намагається створити широку антипольську коаліцію, залучивши до неї придунайські князівства, Москву, Швецію. Однак уже в цьому проекті були моменти, які зумовлювали труднощі його реалізації.

По-перше, активізація Чигирина в Придунайському регіоні не могла не викликати занепокоєння та протидію з боку Туреччини й Криму. По-друге, доволі міфічним виглядала ідея об’єднання в антипольській коаліції Швеції та Москви, які мали цілком протилежні плани стосовно Прибалтики. Непередбачуваною могла виявитися реакція Бахчисараю на зближення Чигирина та Москви.

Насамкінець Варшава, в свою чергу, намагалася вжити всіх заходів для недопущення створення широкого об’єднання проти себе. У цьому сенсі польське керівництво намагається випередити

Хмельницького, завдавши вирішального удару, який би став реваншем за Батіг.

Наприкінці 1652 р. Річ Посполита пришвидшує підготовку до наступу на Україну. У лютому 1653 р. її підрозділи атакували Погребище, Прилуки й інші міста Брацлавщини. Відзначимо, що саме Поділля вкотре опиняється в епіцентрі військових дій. Через місяць почалося вторгнення 8-тисячної армії, яка, прямуючи до Умані, знищила десятки міст і сіл. Лише після поразки під Монастирищем, вона відступила.

Весною 1653 р. почало ускладнюватися міжнародне становище козацької України. Справа в тому, що гетьман, намагаючись прилучити Молдавію до антипольського союзу, домігся одруження (серпень 1652 р.) сина Тимофія з донькою В.Лупу Розандою, не передбачивши при цьому негативних наслідків цієї акції. Як уже ми відзначали, Османська імперія виступила проти включення Молдавії в сферу політичних інтересів України. Крім того, українсько-молдавський союз насторожив володарів Валахії і Трансільванії, які пішли на зближення з Річчю Посполитою. А внаслідок нерозважливих дій Т.Хмельницького у Молдавії (з метою відновлення при владі усунутого з молдавського престолу В.Лупула Хмельницький надіслав туди козацьке військо на чолі з своїм сином Тимошем. 21 квітня 1653 р. козаки розбили об'єднане військо суперника Лупула Георгіци і його союзників – Валахії й Семиграддя й повернули трон Лупулу. На тому би спинитись... Та молодий і гарячий Тиміш пішов далі – на Валахію, що втягло українське військо в непотрібну міжусобну боротьбу) у травні, розпочалося оформлення антиукраїнської коаліції у складі Речі Посполитої, Валахії й Трансільванії, до якої згодом приєдналася (після державного перевороту) і Молдавія.

22 серпня польське військо на чолі з Яном Казимиром виступило з-під Глинян у похід проти козацької України. На зустріч вирушив Б.Хмельницький, об'єднавшись по дорозі з татарами.

У цей час до гетьмана надходить інформація про оточення війська його сина Тимофія в Сучаві. Гетьман, направляє туди значні сили. Однак це виявилося запізно. Під час боїв за місто Тимоша було поранено і невдовзі він помер від рани. Обложені українці домоглися почесної капітуляції й залишили Сучаву. Отримавши трагічну звістку

про загибель старшого сина, Богдан Хмельницький направився до Кам'янця, щоб перехопити на марші поляків. Тим часом король після двотижневого перепочинку під Кам'янцем 29 вересня виступив до Бара, плануючи подальший наступ на Білу Церкву. Однак, дізнавшись біля с. Зеленче про об'єднання українсько-кримського війська, вирішив повернутися й зупинитися табором біля м. Жванець, сподіваючись на підхід союзників. 8 жовтня близько 49 тис. жовнірів зайняли позиції під замком між ріками Дністер і Жванчик, 21 жовтня розпочалися воєнні дії.

Б.Хмельницький спочатку перебував під Шагородом, а потім підійшов до Бара. Маючи дані про важке становище противника (голод, епідемія, прояви дезертирства), він вирішив добитися капітуляції польських військ шляхом їх облоги.

Армія Хмельницького налічувала 30-40 тисяч чоловік. На кінець жовтня українські і татарські з'єднання міцно блокували польське військо під Жванцем. Були зайняті навколишні подільські містечка. В околицях були розгромлені окремі польські під'їзди і загони. Облога тривала понад два місяці. До середини грудня становище жовнірів стало катастрофічним: від голоду й холоду померло близько 10 тис. вояків і слуг.

За таких обставин король пішов на переговори з ханом, які завершуються 15 грудня укладенням (в усній формі) Кам'янецької угоди між поляками та татарами.

Звичайно, такі дії хана можна розцінити як черговий приклад зрадницької політики Бахчисараю, який вкотре рятував Польщу, не допускаючи цілковитого розгрому її військ. Однак, тут, на нашу думку, слід врахувати ще одну обставину.

1 жовтня в Москві Земський собор прийняв рішення про взяття Війська Запорозького під царську "високу руку" й про оголошення війни Польщі. Потім 23 жовтня ту війну офіційно оголосили.

Звістка про собор прийшла до Хмельницького у табір під Жванцем й виявилася дуже недоречною. Вона різко погіршила становище українського війська. Така "блага вість" могла підштовхнути татар, які й так не бажали повного розгрому поляків до пошуку порозуміння з останніми.

Розуміючи це, Хмельницький не став оголошувати цю новину й навіть заборонив московським послам їхати у Жванець.

Татари ж, поки ще "блага вість" не дійшла до них, поводилися як звичайні союзники. Разом із українськими військами оточували польський табір, разом билися.

Хан уже готувався до вирішального удару по польському табору, коли король дізнався про "благу вість". Поляки відразу зрозуміли, що саме ця вість і є їхнім порятунком. Для них це була справді блага вість у прямому значенні цього слова. Король відразу послав до хана послів на чолі з коронним канцлером С.Корицинським. Іслам Гірей, дізнавшись про рішення Москви прийняти під свою протекцію Військо Запорозьке, розлютився. Кинувся до Хмельницького, кричав, що "...за нього, гетьмана, і за все Військо Запорізьке кров свою пролив, а гетьман мимо нього хоче піддатися під Москву".

У значній мірі саме це й зумовило укладення польсько-татарського договору, за яким воєнні дії припинялися. Польща зобов'язувалася виплатити упоминки, а питання ясиру обходилося мовчанкою, що практично розв'язувало татарам руки для захоплення бранців на українських землях. Відносно козацької України вона передбачала відновлення не умов Зборівського договору (як це часто стверджується в історіографії), а лише передбачених ним прав і вільностей козацтву. Всі ж інші аспекти договору ігнорувалися. Тому не випадково Крим погодився на негайну окупацію козацької України польськими підрозділами, повернення туди панів, відновлення дореволюційних повинностей селян і міщан. Таким чином, політичні наслідки Жванецької кампанії виявилися катастрофічними: вони не передбачали навіть автономії для Української держави в складі Речі Посполитої.

Ось так і сталося, що операція під Жванцем, яка так добре починалася і подавала такі хороші надії, не закінчилася тим, чим мала би – якщо не розгромом, то перемогою типу Зборівської. Поляки зберегли свої сили. І сталось те із-за вкрай недоречної в той час московської "благої вісті"

6 грудня воєнні дії під Жванцем припинилися. Для Польщі це була поразка без поразки, для України – перемога без перемоги.

Жванецькі події мали відчутний вплив на подальший перебіг Української революції. Адже оформлення польсько-кримського союзу стало дієвим чинником, який змушував Богдана Хмельницького до практичної реалізації союзу з Москвою. Останній врешті виявився фатальним як для самого гетьмана, так і для України в цілому.

Л.О. Гринюк,
магістр історії, вчитель історії

ПРИЧИНИ, ХІД ТА НАСЛІДКИ БРАЇЛІВСЬКОЇ БИТВИ 1666 РОКУ.

Браїлівська битва 1666 року належить до найменш досліджених збройних конфліктів другої половини XVII ст. Чимало аспектів битви продовжують залишатися нез'ясованими. Вивчення комплексу джерел (включаючи віднайдені в архівосховищах і рукописних відділах наукових бібліотек Польщі) дозволяє відтворити цілісну панораму розвитку даної події.

У листопаді 1666 р. помітно загострилася ситуація в Брацлавщині (Побужжі й Подністров'ї). Після проголошення П.Дорошенка гетьманом, останній вирішив не допустити розташування польських військ на території Правобережної України [1, с. 365]. За визнанням анонімного автора «Новин з України», Військо Запорозьке домагалося від них або відступити «з України», або припинити свавілля щодо населення [2, с. 7]. На його переконання, козаки і поспільство «шукали способу аби могли позбутися польського панування…» Зокрема, піхотні запорізькі козаки, за розпорядженням гетьмана, почали займати міста Брацлавського, Кальницького і Подільського полків, витісняючи з краю польські корогви, обоз яких залишався під Іллінцями.

Тим часом основні сили польського війська стали табором біля Орині над Дністром. Великий коронний гетьман Станіслав Потоцький призначив досвідченого офіцера (полковника) Себастіяна Маховського (затятого ворога козацтва, безпосередньо причетного до розправи над екс-гетьманом Іваном Виговським й масового винищення української людності 1664-1665 рр.) реґіментарем частини війська, що мала розташовуватися на зимовий постій у Брацлавщині. В другій половині листопада близько 10 тисяч жовнірів (разом з обозними слугами) попрямували до Немирова, безжалісно грабуючи по дорозі населення